

Nil Balfur (Neil Balfour)
London

Knez Pavle Karađorđević

Knez Pavle je bio moj tast i moj prijatelj. On je bio čovek kome sam se divio i voleo ga za života i čiju uspomenu i danas poštujem. Iz tog razloga vam se danas i ne obraćam kao istoričar, objektivan i nepristrasan dok učestvujem u raspravi, već kao neko ko je bio dovoljno srećan da u svom ranom životu prisno upozna kneza Pavla, kao neko ko je predano istražio glavne događaje iz njegovog života, i kao neko ko veruje da taj čestiti i obdareni čovek zaslužuje časno mesto u srpskoj, jugoslovenskoj i evropskoj istoriji.

Knez Pavle je rođen 1893. godine kao sin kneza Arsena Karađorđevića i knjeginje Aurore Demidov. Arsen je bio profesionalni vojnik i proveo je najveći deo života boreći se u raznim ratovima, u suštini nezainteresovan za svoju ženu i sina. Aurora je bila nesrećna supruga i neadekvatna majka.

Nije prošlo mnogo i mali Pavle se našao u Ženevi, nastanjen kao stalni gost sa svojom dadiljom u domaćinstvu svoga strica, izgnanog kneza Petra. Navršivši tri godine, Pavle je svoju majku video još samo dva puta. Jednom kada je imao oko šest godina, na Ženevskom jezeru, na brodu, kada ga je majka dugo privijala na grudi, i opet jednom s nekih osam godina, na jednoj železničkoj stanici, kojom prilikom je ona sišla iz vagona, poljubila ga i zagrlila, pa potom nestala u odlazećem vozu.

S deset godina, pošto je poslednji Obrenović iskasapljen i bačen kroz prozor, Pavle je došao u Srbiju s dvorom Karađorđevića. Tu je dečak, sada bez svoje voljene dadilje, živeo praktično u kasarnskom okruženju, koje nije bilo po njegovoj meri.

Po završetku školovanja u Beogradu, knežević Pavle odlazi u Englesku, gde je dobio (ne bez velikih teškoća i priličnog napora koji je morao da uloži kod diplomatskog kora u Beogradu da bi obezbedio podršku i sponzorstvo za sebe) mesto na koledžu Krajst čerč (Christ Church College) u Oksfordu. Nije preterivanje reći da je tri godine koje su usledile knežević Pavle zapamtio kao najsrećnije u svom životu. Bio je u prilici da upozna i da postane prijatelj s jednom celom generacijom britanskih lidera i da bude prihvaćen od britanskog establišmenta. A što se njega lično ticalo, zaljubio se u engleski način života.

Poznat po svojim besprekornim manirima, mirnom šarmu i strasti za umetnost, delio je svoje vreme između dva jasno određena, ali ipak povezana sveta: jednog aristokratskog i vrlo britanskog, i drugog, umetničkog i internacionalnog.

S izbijanjem rata 1914. godine morao je da se vrati u Srbiju gde je iz prve ruke doživeo haos i patnje koje rat donosi.

S okončanjem užasne klanice Prvog svetskog rata i pošto mu je brat od strica Aleksandar već čvrsto bio na prestolu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Pavle je bio ponovo slobodan da putuje: vratio se u Englesku svojim prijateljima i studijama.

U dvadeset godina koje su usledile između dva svetska rata, knežević Pavle je, pored uživanja u svojoj životnoj strasti za slikarstvo u društvu takvih svetskih stručnjaka i prijatelja kakvi su bili Bernard Berenson i Kenet Klark (Kenneth Clarke), ostvario dva važna cilja.

Prvo, u privatnom životu, 1923. godine se zaljubio i potom oženio najstarijom ćerkom grčkog princa Nikole i velike knjeginje Jelene Vladimirovne. Princeza Olga je

nesumnjivo bila najlepša princeza (a verovatno i mlada žena) u Evropi. Imali su troje dece, i najmlađe od njih, Jelisaveta ili Elizabeta, danas je ovde. U celom tom periodu živeli su u Beogradu u jednom apartmanu u Starom dvoru (dosta mračnom, ali barem jefti-nom). Međutim, kao svoju kuću za odmor, renovirao je lepo imanje u Bohinju, na Bledu, u podnožju Julijskih Alpi, gde su on i knjeginja Olga primali u goste nebrojenu familiju i prijatelje. U toj kući je 1933. grof Tirinški (Toerring) sreo Olginu mlađu sestru Elizabetu i verio se s njom, i tu su se 1934. princ Džordž od Kenta i princeza Marina zaljubili jedno u drugo i verili.

Drugo, u sferi dužnosti i obaveza, Pavle je trpeo stalno razočaranje zbog toga što kralj Aleksandar nikada nije uspevao da nađe pravi način da što bolje iskoristi svog inteligentnog, savesnog i iznad svega lojalnog brata od strica u javnom životu. Tako se Pavle, između 1928. i 1934. godine, od svoje volje bacio na zadatak osnivanja Muzeja moderne umetnosti - životnu ulogu koja mu je savršeno odgovarala. Od vlade je dobio budžet od nula dinara. Za dve godine je od prijatelja i poznanika napabirčio impresivnu kolekciju slika, uključujući i radove Pikasa, Lejverija (Lavery), Ogastasa Džona (Augustus John), Rodžera Freja (Roger Fry), Stira (Steer), Tonksa, Aktona (Acton), Simsa, Burna Džona (Byrne Jones) i Lintoa (Lintot). (O vrednosti zbirke može se samo iagađati, ali ona ne bi mogla biti manja od današnjih 200.000.000 dolara.) Pavle je imenovan za načelnika svih muzeja u Jugoslaviji. Ali, Pavlova ambicija da igra aktivnu ulogu u javnom životu će biti ostvarena pod stvarno tragičnim okolnostima i u najturbulentnijem periodu evropske istorije.

U oktobru 1934. godine, kralj Aleksandar je ubijen u Marselju, na početku zvanične posete Francuskoj. U skladu sa željama pokojnog kralja, Pavle postaje kraljevski namesnik. Tok njegovog daljeg života biće u potpunosti izmenjen.

Godine namesništva biće u znaku dveju velikih preokupacija:

Prvo, knez Pavle je verovao da mu je dužnost da radi na učvršćivanju jugoslovenskog zajedništva, i drugo, da je odgovoran da ne dozvoli da dođe do klizanja u fašizam. Svoj prvi cilj je postigao uspostavivši blizak odnos s Vlatkom Mačekom, vođom Hrvatske seljačke stranke, i s uticajnim slovenačkim političarem Antonom Korošcem. Svoj drugi, ne manje važan cilj je ostvario onemogućivši fašističke ambicije svog drugog predsednika vlade Milana Stojadinovića, da bi na kraju na njegovo mesto doveo razumnijeg i frankofilski raspoloženog Dragišu Cvetkovića, koji je imenovao Aleksandra Cincara-Markovića za ministra spoljnih poslova. Sve to vreme održavao je najbliže moguće veze sa britanskom vladom. Za njega je bila velika uteha to što su oba britanska ambasadora u Beogradu za vreme namesništva (Henderson i Kembel/Cambell) bili prijatelji u koje je mogao da ima poverenja.

Međutim, iako je knez Pavle uspešno ostvario svoj dvostruki cilj kod kuće, njegovi naponi da skrene pažnju britanskim vlastima na razmere i prirodu ambicija nacističke Nemačke bili su tragično i potpuno bezuspešni. Prilikom putovanja u London pokušavao je da upozori na opasnost koju je predstavljalo Hitlerovo otvoreno naoružavanje i tražio je finansijsku i ekonomsku pomoć za zemlju, ali bi uvek bivao odbijen kao preterano zabrinut zbog Nemačke. Tako njegovi zahtevi za vojnu pomoć nisu nailazili na razumevanje. Čitav niz ministara u britanskom kabinetu (koji je trebalo bolje da zna, ali koji možda nije mogao da podnese pomisao o još jednom evropskom požaru pošto je prethodni tek prošao) ismevao je zabrinutost kneza Pavla zbog povampirenja nemačkog i italijanskog militarizma i obraćao malo pažnje na njegove stalne zahteve za pomoć.

Istina je da je, barem u početku, knez Pavle mnogo više strahovao od Italije pod vođstvom Musolinija i Čana, koji su finansirali terorizam i političke intrige na

Balkanu, nego od Hitlerovih nacista, koje je smatrao nevaspitanim barabama čiji su interesi bili na drugom mestu. Ipak, kako se Nemačka približavala ratu, Pavlove molbe engleskim prijateljima bivale su sve očajnije. Tim je nepravednija britanska vlada bila — u trenutku kada je Nemačka osvojila Čehoslovačku, Austriju, Poljsku i Francusku i potom očigledno planirala prodor na jug preko Balkana do Grčke (operacija Marita) i posle pet godina odbijanja svih zahteva za vojnu pomoć Jugoslaviji - u svom očekivanju da namesnik i Krunski savet izvrše nacionalno samoubistvo i svrstaju se, početkom 1941, na stranu saveznika. Obaveštajni podaci iz Berlina su jasno govorili da je nemačka vrhovna komanda daleko odmakla s budućom operacijom „Barbarosa” - prodorom u Rusiju. Tako da je ispravna taktika za Beograd bila (naročito pošto su Mađarska, Rumunija i Bugarska bezuslovno pristupile Trojnom paktu) da pokuša dobiti na vremenu da izazove što je moguće više zakašnjenja u primeni operacije „Marita”, da bi se najveći mogući broj nemačkih trupa zadržao na jugu, da ne dozvoli nemačke trupe na svojoj teritoriji, kao ni prolaz ratnog materijala. Tako se Cvetkovićeva vlada odlučila na politiku odugovlačenja pregovora i čvrstog insistiranja na preduslovima za koje su bili ubeđeni da ih Hitler nikad neće prihvatiti.

Pregovori su trajali nedeljama, i kulminirali 4. marta, ličnim maratonskim petosatnim sastankom kneza Pavla i Adolfa Hitlera. Sedmoga marta, Krunski savet jednoglasno insistira na ispunjenju triju osnovnih preduslova (da suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije budu očuvani, da neće biti prolaza nemačkih trupa i ratnog materijala preko jugoslovenske teritorije i da Jugoslavija neće pružati nikakvu vojnu pomoć ni

podršku). 19. marta, Hitler prihvata sve jugoslovenske uslove. Dvadesetog pada konačna odluka Saveta da se potpiše, i 24. Cvetković i Cincar Marković putuju u Beč. Dvadeset petog, pre tačno 65 godina, pakt je potpisan. Usledila je tragedija za kneza Pavla i za Jugoslaviju, jer je 26. marta objavljena vest o potpisivanju, u obliku konačne presude: nisu bile obelodanjene najvažnije klauzule sporazuma koje su oslobađale Jugoslaviju obaveze da dozvoli slobodan prolaz nemačkim trupama preko svoje teritorije. Drugim rečima, štampa je propustila da naglasi da je princ Pavle **jedini među šefovima još nepokorenih evropskih država uspeo da obezbedi neutralnost za pregovaračkim stolom**. Uspeo je da osigura opstanak svoje zemlje i da se ne odrekne ni grama državnog suvereniteta. Međutim, novinski izveštaji su stvar drugačije predstavili i **potpisivanje je postalo velika propagandna pobeda** za Nemce i **smrtna kazna** za ugled, ime i reputaciju kneza Pavla. Iste noći, voz kneza Pavla, koji je bio na putu za dvorac na Brdu kod Kranja, zaustavljen je i on je uhapšen. Puč inspirisan iz Britanije zbacio je namesništvo u ime mladog kralja Petra.

Ime i ugled kneza Pavla biće nepovratno ukaljani do kraja njegovog života. Biće označen kao izdajnik Jugoslavije i saveznika. U engleskom parlamentu će biti naružen kao kvistling i čak optužen da je hteo da uzurpira krunu, da je lično fašist, da je ljubomoran na kralja Petra i da gaji lične ambicije.

Kao britanski podanik moram da kažem da me je sramota kako se postupalo prema ovom časnom i poštenom čoveku.

Knez Pavle i njegova porodica su pod britanskim nadzorom odvedeni prvo u Egipat, a potom u Keniju. Na kraju, feld-maršal Smats (Smuts) omogućio im je dostojanstven izlaz iz te situacije: u Južnu Afriku. Kada su konačno privatno bili toplo primljeni od svojih dobrih prijatelja kralja Džordža i kraljice Elizabete prilikom njihove zvanične posete Južnoj Africi 1948, knez Pavle je zaključio da su se stekle okolnosti za povratak mirnom životu u Evropi.

Istorija je danas, konačno, blaža prema njemu i uspomeni na njega. Najučćeniji

istoričari koji se bave ovim periodom slažu se da je podstrekavši državni udar u Jugoslaviji, Britanija, prvo, ubrzala napad nemačkih armija na Grčku. Zatim, dovela do praktično totalnog uništenja Beograda i drugih srpskih gradova u vazдушnom bombardovanju Luftvafea. I treće, skratila zakašnjenja i time smanjila štetu koju je operacija „Marita“ izazvala za kampanju u Rusiji. Njegova vizionarska upozorenja britanskim ministrima su sada dostupna javnosti. Činjenica da je do svog političkog kraja predavao u ruke britanske ambasade državne papire - dok je diplomatsko osoblje planiralo njegovo svrgavanje - svedoči da je do kraja verovao Britancima (i Anglo-saksoncima uopšte).

Činjenica da, iako je u odlučujućem trenutku njegovo poverenje bilo tako dramatično zloupotrebjeno, on nikad nije dozvolio da to utiče na njegovo mišljenje o pristojnosti sistema i društva kome se toliko divio, govori izuzetno mnogo o njegovom ljudskom integritetu.

Knez Pavle je bio veliki srpski i jugoslovenski lider i kraljevski namesnik, divan prijatelj Britanije, pravi „renesansni princ“ i primer kraljevske nesebičnosti i poštovanja dužnosti. On je bio, ukratko, prijatelj koga sam voleo i kome sam se divio.

(Preveo: Vladimir Marjanović)